

KARUSE ehk COZZO

Julius Ilves

„Lõuna Läänlane“, november 1990

Karuse muinaskihelkond oli olemas juba 13. sajandil. Muistset Cozzot on esimest korda mainitud 1218 aastal. Karuse piirid algavad Tuudi jõest ja Matsalu lahest ning ulatuvad Paatsalu jõeni, mille kihelkonna piiridesse kuulusid Saastna, Matsalu, Meelva, Järise, Kunila, Tuhu, Kinksi, Mäense, Voose küla. Kihelkond kuulus tervenisti ordule, sellepärast ongi Karuse surnuaeda maetud peaaegu kõik Lõuna-Läänemaa mõisnikud alates Rõude Stackelbergidest.

Tegelikult peetakse ajaloos **Cozzoks** Karuse kihelkonna lõunapoolset osa alates Karuse kirikust, ehitatud 13 sajandi teisel poolel, ja Koti tammikust kuni Paatsalu jõeni.

Karuse kirikusse arvatakse olevat maetud ordumeister Otto von Lutterberg, kes langes 1270. aastal Suure väina jääl lahingus leedulaste vastu. Kiriku juures on sajanditevanuseid ratasriste, vanu hauaplaate ning sarve meenutav hauatähis.

Kui minna Koti kõrtsist Uplinna poole, kust kulges mööda seljandikku muinas-Eesti tee Pärnu ja Vatla suunas, võib tunda veel 13. sajandi hõngu.

Arvatakse, et muistse Cozzo keskuseks oli **Vatla linnus**. 13. sajandi alguses oli nimetatud piirkond tihedasti asustatud. Cozzo iidset külad olid Vatla, mainitud esmakordselt juba 1281, Nurmsi, Kiska, Torgu, Linnuse, Hõbesalu, Illuste, Koorra, Õeküla, Pajumaa, Lõo, Nehatu, Muriste. Torgul olevat kaubelnud vene kaupmehed, tulles oma kaupadega Pärnust.

1320. a. müüs ordumeister Vatla, Nurmsi, Hõbesalu ja Koorra Padise kloostri. 1402. Sai uueks peremeheks Lihula klooster. Hõbesalu ja Paatsalu oma rikaste kalavetega oli ihaldatud koht.

Vatlat on püütud seostada Heimsgriingla saagas mainitud Adalsyslaga, kuhu olevat maetud Eestimaal langenud rootslaste kuningas Ingvar.

Hea maine oli Karuse kihelkonnakoolil, kuhu ärksamad mehed püüdsid poegi õppima panna. Kaua aega juhatas kooli Karl Puusepp.

Vatlas köidab tähelepanu restaureeritud fassaadiga koolimaja, mis asub 19. sajandi algul barokstiilis ehitatud mõisahoones. Kooli esimeseks juhatajaks oli silmapaistev koolimees ja kultuuritegelane Priidu Puusepp (fotol istub). Vatla seltsimajas juhatas puhkpilliorkestrit õpetaja Arvid Randes (fotol seisab).

Vatla pargi nurgalt viib tee Nehatusse, kus 1850. aastal sündis tuntud maalikunstnik ja hilisem Düsseldorfis kunstiakadeemia professor Gregor Bochmann.

Vatlast ei ole kaugel **Paatsalu** oma parkide, väikevoorte ja soojaveeliste merelahtedega, kus on elanud ja töötanud vallakirjutajana ja taluperemehena Ado Teemant, aktiivne „Sakala“

levitaja ja C. R. Jakobsoni ideede propageerija. Siin möödus tulevase riigimehe Jaan Teemanti poisiga. Haridustee viis noore Teemandi Peterburi ülikooli. Kauge ei olnud Paatsalu noormeestele ka Odessa merekool. Teemandi ajal ehitati Paatsallu vallamaja. Sellele vastas Paatsalu parun oma käiguga ja ehitas üle tee mõisa moonakate maja. Kahjuks on Karuse surnuaias Teemantite matusepaik hooldamata.

Muristes asus Tüminga talu, kus oli peremeheks Karl Ristikivi onu Juhan. Sageli Karl Tümingal ja on meenutanud seda talu kui ühte südamelähedasemat paika. Kui ema Mari oli Nehatu kooli teenija, kirjutas Karl Ristikivi seal oma lastejutte.

Paatsalust on rahvas loonud muistendeid ja rahvajutte, mis räägivad paikkonna tekkest ja ülistavad selle kaunist loodust.

Arvi Randes ja Priidu Puusepp